

KULTURA FIZYCZNA OSÓB NIEPEŁNOSPRAWNYCH – MISJA I ETOS

Kultura fizyczna jako składnik kultury ogólnej może stać się istotnym ogniwem w procesie edukacji jutra, w której szczególne miejsce zajmuje edukacja inkluzyjna osób niepełnosprawnych. Misja edukacji inkluzyjnej wywodzi się z przeświadczenia, iż podstawą wychowania i kształcenia jest postrzeganie dziecka niepełnosprawnego jako osoby, a więc dostrzeganie i respektowanie indywidualnych różnic rozwojowych oraz poszanowanie jego potrzeb, zdolności i zainteresowań z uwzględnieniem sposobu jego myślenia i działania.

W wyniku kompetentnych zabiegów edukacyjnych inkluzyja dokonuje się w samym dziecku, które poznaje, doświadcza i przeżywa rzeczywistość w aspekcie intelektualnym, motywacyjnym i czynnościowym. Inkluzyja zachodzi również na poziomie interakcji ucznia i nauczyciela, którzy włączają się we wspólną linię oddziaływań. To także proces integracji uczniowskiego zespołu w środowisku szkolnym, w którym działania indywidualne uczniów zharmonizowane są z zadaniami grupy rówieśniczej. To również integracja oddziaływań szkoły, domu rodzinnego, środowiska lokalnego i wolontariuszy. Integracja wszystkich podmiotów uczestniczących w procesie edukacji inkluzyjnej¹.

Charakterystyka edukacji inkluzyjnej

Zaczątki myślenia o edukacji inkluzyjnej odnajdujemy w dziele Jędrzeja Śniadeckiego, które inspirowało wiele pokoleń przyrodników, lekarzy oraz pedagogów do twórczej i godnej posługi myślenia. Przemawiając

¹ J. Lipiec (2018), *Przestrzeń sportu. Między domem, szkołą i środowiskiem lokalnym*. W: J. Nowocień, K. Zuchora [red.], *Sport i olimpizm w polskiej tradycji i edukacji społecznej. Rodzina – szkoła – środowisko w 100- lecie odzyskania przez Polskę niepodległości*, Warszawa: 55-64.

za powszechnością wychowania fizycznego nie zapomniał Śniadecki o dzieciach, wobec których „natura zawiodła”, dzieciach specjalnej troski. Dał temu wyraz pisząc, iż „wychowanie fizyczne, ułożone dla szczęścia człowieka, powinno być takie, aby każdy mógł z niego korzystać (...). Wszakże i kaleki, i niedołęgi mają swoje zdrowie, mają swoje szczęście (...). Syntezą owego myślenia o „kalectwie i niedołążności” było przekonanie Śniadeckiego, iż „dusza nie podpada kalectwu, a niedołążność i kalectwo umysłu, chociaż nam codziennie podpadają pod oczy, zdarzają się nawet w najpiękniejszym ciele, a co gorsza, są niekiedy dziełem samych filozoficznych wychowawców”².

Przesłanie tych myśli Śniadeckiego było intelektualnym i emocjonalnym stymulatorem rozwoju edukacji inkluzyjnej, a w niej także wychowania fizycznego specjalnego. Zostały one rozwinięte w dziełach Marii Grzegorzewskiej, twórczyni polskiej pedagogiki specjalnej, której słowa: „nie ma kaleki, jest człowiek” ukazują jednostkę – bez względu na jej kalectwo lub rodzaj upośledzenia – przede wszystkim jako istotę ludzką, z jej potrzebami, pragnieniami i dążeniami³. Pedagogia Marii Grzegorzewskiej wyrastała również z fascynacji i szacunku wobec systemu wychowawczego Janusza Korczaka. System ten kreował zorganizowaną społeczność dziecięcą w wolności wyboru drogi życia, z tęsknotą do lepszego jutra, z wolą do samowychowania, do wspinania się coraz wyżej oraz do umiejętności życia zespołowego. Stale obserwując i poznając dziecko, trzeba się uczyć wiązać mozolnie szczegóły i sprzeczne nieraz objawy w logiczną całość, żeby poznać, żeby zrozumieć i tę niewiadomą jaką jest dla nas każde dziecko⁴.

Poglądy na wychowanie i kształcenie osób niepełnosprawnych uległy znacznym przeobrażeniom, zwłaszcza w ostatnich dziesięcioleciach. Zmiany te kształtowały się pod wpływem pewnych przewartościowań w stosunku do osób niepełnosprawnych. Najistotniejszą jednak innowacją, widoczną w teorii i praktyce kształcenia specjalnego jest jego dekategoriacja i wiązanie ze szkolnictwem powszechnym, co stwarza szansę przejścia od izolacji osób niepełnosprawnych do ich integracji ze światem ludzi pełnosprawnych. Oznacza to, że zamiast przyjmować za podstawowe kryterium rodzaj i stopień upośledzenia, na plan pierwszy wysuwa się właściwości uczniów: intelektualne, emocjonalne, charakterologiczne oraz jakość środowisk ich życia i kształcenia. Już na początku lat siedemdziesiątych ubiegłego wieku grupa ekspertów UNESCO określiła kształcenie specjalne jako „elastyczny system ułatwień wychowawczych, skierowanych wobec tych uczniów, którzy mają

J. Śniadecki (1990), *O fizycznym wychowaniu dzieci*, Kraków: 12-14.

³ M. Grzegorzewska (1996), *Listy do młodego nauczyciela*, Warszawa: 15-59.

⁴ J. Korczak (1958), *Jak kochać dziecko*, Warszawa.

różnego rodzaju i stopnia trudności w nauce, spowodowane czynnikami zewnętrznymi lub wewnętrznymi zaburzeniami fizycznymi lub psychicznymi (...)”⁵. W sformułowaniu tym określenie „upośledzeni” zostało zastąpione określeniem „uczniowie”. Uwypukla się także „ułatwienia wychowawcze”, „jakość życia”. Wiąże się szkolnictwo specjalne z ogólnym.

Również Raport Brytyjski, zamiast kategorii upośledzenia jako podstawy organizacji szkolnictwa specjalnego, wysunął koncepcję „specjalnych edukacyjnych potrzeb” (ang. *special education needs*)⁶. W koncepcji tej podkreśla się wspólnotę potrzeb ludzi pełnosprawnych i niepełnosprawnych, rezygnując z tradycyjnego podziału dzieci i młodzieży według rodzaju i stopnia upośledzenia. Akcentuje się natomiast indywidualne możliwości uczniów, ich sprawność ogólną oraz potrzeby rozwojowe i warunki życia. Koncepcja „specjalnych potrzeb”, w tym edukacyjnych, wymaga zidentyfikowania tych zakresów i możliwości, w których osoba niepełnosprawna ma szansę uzyskania pewnych osiągnięć.

Warunkiem takich działań jest wszechstronna i głęboka znajomość jej potrzeb intelektualnych, uczuciowych i społecznych. Zindywidualizowana znajomość osoby niepełnosprawnej stanowi podstawę doboru i stosowania różnego rodzaju zabiegów kompensacyjnych, korygujących, usprawniających, a niekiedy podtrzymujących, których wspólnym podłożem oddziaływania jest swoisty kontakt i życzliwa „wyzwalająca” atmosfera współpracy, polegająca na traktowaniu osoby niepełnosprawnej jako osoby normalnej. Ten rodzaj pracy rehabilitacyjnej jest szczególnie ważny nie tylko ze względu na bezpośrednie oddziaływanie na osoby niepełnosprawne, ale również ze względu na niwelowanie uszkodzeń wtórnych, spowodowanych niewłaściwym stosunkiem do nich ludzi zdrowych.

Edukacja inkluzyjna a aktywność fizyczna

Utrwalenie godnej postawy wobec niepełnosprawności i własnego zdrowia wiąże się nierozdzielnie z pełnym i twórczym uczestnictwem w różnych formach aktywności ruchowej, której szczególnymi przejawami są wychowanie fizyczne i sport⁷. Prowadzenie zajęć ruchowych pod kątem przeobrażania

A. Hulek (1989), *Stan obecny i kierunki przebudowy kształcenia specjalnego w Polsce*, Warszawa-Kraków: 9-32

⁶ A. Hulek (1989), dz. cyt.: 11-12.

T. Maszczak (2018), *Wychowanie przez rozwój: edukacja, olimpizm, edukacja inkluzyjna, zdrowie*, Warszawa: 112-134; J. Nowocien (2013), *Studium o pedagogice kultury fizycznej*, Warszawa: 174-182.

wartości przez stymulowanie rozwoju fizycznego i usprawnienia motorycznego, jest tylko częścią założeń pracy rehabilitacyjnej z dziećmi i młodzieżą specjalnej troski. Zajęcia te spełniają także szereg innych zadań, których rodzaj i treść wynikają z różnego rodzaju niepełnosprawności. W myśl tej zasady w pracy z dziećmi niesłyszącymi dynamizowanie wysiłku fizycznego ukierunkowane jest głównie na rozwój mowy artykułowanej. Stąd też podczas różnorodnych form aktywności sportowo-rekreacyjnych, wiele miejsca poświęca się określonym ćwiczeniom oddechowym, których celem jest wypracowanie spokojnego oddechu. Stanowią one punkt wyjścia do prowadzenia ćwiczeń głosowych. Równolegle uczy się dzieci niesłyszące rozluźnienia mięśni klatki piersiowej oraz narządów fonacyjno-artykulacyjnych. Dąży się także do wzmocnienia mięśni ściany brzusznej, które posiadają istotne znaczenie w toku prowadzonych ćwiczeń artykulacyjnych. Ważnym elementem w zakresie wychowawczego oddziaływania ruchem na dziecko niesłyszące jest przygotowanie go do kontaktu z grupą rówieśników, zwłaszcza słyszących. Dobrą okazję ku temu stwarzają takie zajęcia sportowo-rekreacyjne, w toku których dziecko w naturalny sposób dostosowuje swoje zachowanie do wymogów środowiska, wyzwalając swoją aktywność ruchową i emocjonalną. Zajęcia sportowo-rekreacyjne w szkole dla dzieci niesłyszących stwarzają również możliwości do osiągnięcia nie tylko umiejętności ruchowych niezbędnych w życiu codziennym i pracy zawodowej, lecz także, a może przede wszystkim, kształtują pożądane cechy osobowości i nawyki prozdrowotne.

Kultura fizyczna włączona w nurt oddziaływań tyflopedagogicznych wywiera zasadniczy wpływ na proces rehabilitacji fizycznej i psychicznej dzieci niewidomych⁸. Dziecko niewidome pozbawione analizatora wzroku skazane jest na długie godziny bezczynności. Brak wzroku ogranicza swobodę ruchów, bywa powodem licznych urazów, potęguje skłonność do sedenteryjnego trybu życia. Opóźnienie rozwoju motoryki i lokomocji wynika nie tylko z braku stymulacji wzrokowej, urazów fizycznych powodujących lęk przed pokonywaniem trudności, czy też ograniczonych kontaktów z rówieśnikami. Opóźnienia rozwojowe pogłębia niekiedy bierność rodziców i wychowawców w dostarczaniu dziecku okazji do ruchu. Czasami rodzice nie uświadamiają sobie, iż niewidome dziecko ma takie same potrzeby w zakresie aktywności ruchowej, jak dziecko widzące. Nadmierna opiekuńczość lub „chowanie” dziecka przed otoczeniem ograniczają jego możliwości eksploracji środowiska, zmniejszając tym samym liczbę bodźców stymulujących aktywność ruchową.

Istotną rolę w procesie rehabilitacji dzieci niewidomych odgrywają różne formy aktywności ruchowej. Na szczególną uwagę zasługują zabawy i gry

⁸ T. Maszczak (2018), dz. cyt.: 146-177.

sluchowe, które sprawiają, że dzięki subtelnemu wychwytywaniu wrażeń sluchowych dziecko niewidome nabiera większej samodzielności, pewniej orientuje się w terenie i ma dokładniejsze wyobrażenie sytuacji, w jakiej się znajduje. Jego ruchy stają się bardziej skoordynowane. Duży akcent w ćwiczeniach i zabawach z dziećmi niewidomymi kładzie się też na doskonalenie pamięci mięśniowo-kinetycznej i ogólną sprawność ruchową. Niektóre formy aktywności ruchowej wpływają w znacznym stopniu na rozwój motoryki, zwłaszcza uczynnienia ręki. Dobra sprawność ręki stanowi duże ułatwienie w poznawaniu przez niewidome dziecko otoczenia, umożliwia też szybsze osiągnięcie umiejętności pisania i czytania alfabetem Braille'a.

Postępowanie rehabilitacyjne w stosunku do dzieci niepełnosprawnych intelektualnie ma w obrębie wychowania fizycznego charakter zintegrowanych oddziaływań korekcyjno-edukacyjnych, obejmujących wychowanie społeczne, rozwój funkcji poznawczych i sprawności psychomotorycznych. W początkowej fazie rozwoju dziecko niepełnosprawne intelektualnie, zwłaszcza w stopniu lekkim, nie odbiega zasadniczo swoimi umiejętnościami ruchowymi od dziecka zdrowego. Jednakże wszystkie elementy ruchu przyswajają sobie wolniej i z większym trudem. Występują również kłopoty z utrzymaniem równowagi dynamicznej oraz trudności koordynacyjne. Dysfunkcje rozwoju motorycznego opóźniają też zdolność adaptacji dziecka do uczestnictwa w życiu społecznym, ograniczając zakres jego poznania oraz hamując rozwój procesów psychicznych i sprawności umysłowej. Dotychczasowe badania wykazują zgodność pomiędzy stopniem niepełnosprawności intelektualnej a odchyleniem od normy w rozwoju motorycznym. Aktywność ruchowa u tych dzieci ma więc za zadanie kształtowanie koordynacji wzrokowo-ruchowej, rozwijanie pamięci ruchowej, wyrabianie poczucia równowagi. Do podstawowych funkcji rehabilitacyjnych ćwiczeń fizycznych należy również kształtowanie nawyków i zachowań prozdrowotnych.

Ruch *Special Olympics*

Szczególne miejsce w procesie budowania etosu osób niepełnosprawnych intelektualnie zajmuje ruch olimpiad specjalnych. Ruch *Special Olympics* jest swoistym fenomenem końca XX wieku⁹. Rozwija się z powodzeniem w ponad 180 krajach na świecie, a w 1988 roku został oficjalnie uznany przez MKOl. Aktualnie 5 milionów osób niepełnosprawnych intelektualnie z blisko 170 krajów bierze udział w programach *Special Olympics*, obejmujących 32

⁹ T. Maszczak (1994), *Special Olympics jako nowe zjawisko w światowym ruchu olimpijskim*. W: J. Lipiec [red.], *Logos i etos polskiego olimpizmu*, Kraków: 341-347

dyscypliny sportów letnich i zimowych. Nad ich sprawną organizacją czuwa Międzynarodowy Komitet Olimpiad Specjalnych z siedzibą w Waszyngtonie oraz sześć biur rozwoju w poszczególnych częściach świata.

Koncepcja międzynarodowego ruchu *Special Olympics* powstała w końcu lat sześćdziesiątych minionego stulecia i zakładała, iż poprzez trening sportowy, udział w zawodach i różnych formach rekreacji ruchowej zostanie stworzona dla niepełnosprawnych intelektualnie szansa powrotu do życia wśród tych, których los obdarzył pełnym intelektem. Filozofia tego ruchu oparta jest na przeświadczeniu, że niepełnosprawni intelektualnie posiadają duże możliwości psychiczne i fizyczne, które można wydobyć przy właściwej pomocy, instruowaniu i nauce. Ideą przewodnią *Special Olympics* jest przekonanie, iż udział w zawodach osób o takim samym poziomie intelektualnym jest najbardziej odpowiednim sposobem do mierzenia postępu w pracy z nimi, a także najlepszym bodźcem wpływającym na ich rozwój osobowy. Sport jest dla nich najszybszą i najpewniejszą drogą do nabrania wiary w swoje możliwości, poprawy własnej sprawności, ciągłego rozwoju. Wpływając pozytywnie na rozwój psychiczny i intelektualny przyczynić się może do podniesienia jakości ich życia, wzmocnienia więzi rodzinnych i społecznych. Naczelnymi hasłami ruchu *Special Olympics* są sprawność, odwaga, czynny udział i radość. W filozofię tego ruchu dobrze wpisują się sformułowane przez Stanisława Kowalczyka cele sportu¹⁰. Zdaniem tego autora celem sportu powinno być zawsze dobro człowieka jako osoby, dlatego etos sportowy ma chronić życie i godność każdego zawodnika. Etos sportowy nie powinien mieć wyłącznie wydźwięku pragmatyczno-uitylitarne, lecz powinien odwoływać się do ogólnoludzkiego braterstwa oraz idei miłości człowieka.

Rozwój programu *Special Olympics* zapoczątkowała Eunice Kennedy Shriver, kierująca Fundacją im. Josepha P. Kennedy`ego i patronująca w skali światowej olimpiadom specjalnym. Założki rozwoju Ruchu Olimpiad Specjalnych w świecie sięgają lat sześćdziesiątych ubiegłego wieku. Na początku lat 60. XX wieku w tym samym czasie, gdy w Stanach Zjednoczonych powstaje i rozwija się ruch olimpiad specjalnych, również polscy pedagodzy pracujący z dziećmi i młodzieżą niepełnosprawną intelektualnie zaczynają dostrzegać potrzebę systematycznego wspierania rozwoju fizycznego i motorycznego swoich podopiecznych. Wiąże się to z powstaniem szkół życia, przedszkoli specjalnych oraz klubów młodzieżowych. W 1973 roku z inicjatywy Warszawskiego Koła Pomocy Dzieciom Specjalnej Troski zorganizowano I Spartakiadę Szkół Życia, imprezę sportową, w której wzięło udział 211 uczestników,

¹⁰ S. Kowalczyk (2003), *Społeczno-integracyjna funkcja sportu*. W: Z. Dziubiński [red.], *Społeczny wymiar sportu*, Warszawa.

a która przez kolejne dziesięciolecia organizowana jest w wielu miastach w całym kraju. W 1990 roku powstało Stowarzyszenie Sportowe dla Osób Upośledzonych Umysłowo – Olimpiady Specjalne – Polska, które do dzisiaj zajmuje się organizowaniem, rozwojem i popularyzacją sportu osób niepełnosprawnych intelektualnie.

Polski ruch olimpiad specjalnych od momentu powstania działał niezwykle dynamicznie i bardzo szybko przeszedł od uczestniczenia w imprezach do ich organizacji. Już w 1986 roku zorganizowano szereg imprez niższej rangi. Pierwszym natomiast dużym wydarzeniem było zorganizowanie I Ogólnopolskich Letnich Igrzysk Specjalnych w 1987 roku, na obiektach warszawskiej Akademii Wychowania Fizycznego. Warszawska AWF jeszcze kilkakrotnie gościła zawodników olimpiad specjalnych, w tym podczas największej tego typu imprezy zorganizowanej przez Stowarzyszenie Olimpiady Specjalne – Polska, Europejskich Letnich Igrzysk Olimpiad Specjalnych w 2010 roku. Doniosłym momentem dla polskiego ruchu *Special Olympics* było uzyskanie w 1989 roku I stopnia akredytacji przy *Special Olympics International* w Waszyngtonie. W 2005 roku Olimpiady Specjalne Polska otrzymały status organizacji pożytku publicznego.

Podsumowanie

Na tle dokonujących się przemian społecznych na świecie i w Polsce rośnie zainteresowanie ideą integracji osób niepełnosprawnych z pełnosprawnymi. Nowe podejście zakłada nie tylko eliminowanie izolacji i segregacji, ale też adaptację najbliższego środowiska do potrzeb osób niepełnosprawnych w taki sposób, by mogły one swobodnie się rozwijać, uczyć, pracować i uprawiać różne formy działalności wspólnie z osobami pełnosprawnymi. Strategia i filozofia ruchu olimpiad specjalnych w wielu aspektach jest zbieżna z postulatami idei integracji społecznej¹¹. Zasada, że wszyscy startujący są nagradzani, dostarcza wzmocnień pozytywnych, tak istotnych w pracy z osobami niepełnosprawnymi intelektualnie i sprawia, że nawet osoby z głębokim stopniem niepełnosprawności mają stworzone warunki do startu i udziału w zawodach wysokiej rangi.

Wypełnianie misji olimpiad specjalnych nie byłoby możliwe bez udziału wolontariuszy. W działalność tej organizacji na świecie zaangażowanych jest ponad 700 tysięcy osób. Zazwyczaj uważa się, że są to ludzie młodzi,

¹¹ Z. Dziubiński (2016), *Struktura społeczna a sport*. W: Z. Dziubiński, M. Lenartowicz [red.], *Kultura fizyczna a struktura społeczna*, Warszawa: 15-41, K. Zuchora (2016), *Dialogi olimpijskie*, Warszawa: 24-37.

dysponujący dużą ilością wolnego czasu, których stać na nieodpłatną pracę i niemający większych zobowiązań. Działalność ruchu Olimpiad Specjalnych nie potwierdza tej opinii. Oprócz uczniów i studentów w gronie wolontariuszy znajdują się lekarze, fizjoterapeuci, sędziowie, trenerzy, znani sportowcy, rodziny zawodników z niepełnosprawnością intelektualną oraz wiele innych osób. Praca wolontariuszy zwykle najbardziej zauważalna jest w czasie, gdy bezpośrednio wspierają oni organizację wielkich imprez sportowych. Jednak zdecydowana większość ich działalności odbywa się poza wielkimi imprezami, w systematycznej, całorocznej aktywności skupionej wokół programów realizowanych przez Stowarzyszenie Olimpiady Specjalne – Polska.

Przez ponad pół wieku swojego istnienia, idea olimpiad specjalnych, zrodzona z pomysłu zorganizowania grupce dzieci z niepełnosprawnością intelektualną zawodów sportowych, stała się zjawiskiem globalnym. Celem jej działań jest wspieranie wszechstronnego rozwoju osób o obniżonych możliwościach intelektualnych. Korzystając przy realizacji tych celów z zaplecza medialnego oraz pozyskując rzesze ludzi dobrej woli, wpisuje się w proces integracji, który może przyczynić się do zwiększenia autonomii osób niepełnosprawnych i budowania postaw akceptacji i tolerancji u osób pełnosprawnych. W ten sposób ruch *Special Olympics* i szeroko definiowana kultura fizyczna, otwierają szansę w doświadczaniu budowania etosu i pełnienia misji społecznej przez osoby niepełnosprawne.